

Βασίλης Μηνακάκης Εργατικές αμοιβές και κεφαλαιοκρατική κερδοφορία ή Πλούτος και αθλιότητα στη νέα εποχή του καπιταλισμού

Ο Δεκέμβριος —λόγω της κατάθεσης, της συζήτησης και της ψήφισης του κρατικού προϋπολογισμού— αποτελεί συνήθως περίοδο έντονων οικονομικών συζητήσεων και αναλύσεων. Ο φετινός Δεκέμβριος ήταν ακόμα πιο «θερμός», μιας και συνέπεσε με το «μεγάλο εθνικό σχόχο» της ένταξης της Ελλάδας στην ΟΝΕ —ένα στόχο που θα κριθεί κατά πολύ, όπως συνήθως λέγεται, από τις «επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας» το 1999.

Βεβαίως τούτες οι συζητήσεις σπάνια χαρακτηρίζονται από το απαιτούμενο βάθος· συνήθως μένουν στα επιφανόμενα, στους επίσημους «δείκτες» της κυβέρνησης, του ΟΟΣΑ, της Ε.Ε. ή άλλων εγχώριων και διεθνών «έγκυρων» οργανισμών και χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων. Κι όμως, η περίπτωση απαιτεί ακριβώς το αντίθετο.

Ότι ακριβώς απαιτείται μια προσέγγιση άλλου τύπου το δείχνουν δύο δημοσιεύσεις της ICAP που έγιναν ακριβώς την ίδια μέρα (16/12/98)¹:

— Από τη μια ήταν *τα στοιχεία για την πορεία των επιχειρήσεων το 1997*, που δημοσίευσε η ICAP με την έκδοση «Η Ελλάδα σε αριθμούς». Η έρευνα αφορά 3.908 βιομη-

χανίες, 6.462 εμπορικές επιχειρήσεις, 4.151 εταιρίες παροχής υπηρεσιών και 2.060 τουριστικές επιχειρήσεις και τα συμπεράσματά της είναι εξαιρετικά αποκαλυπτικά. Τα καθαρά κέρδη των βιομηχάνων αυξήθηκαν κατά 13% (έφτασαν τα 536 δισ. δραχμές από 15,7 δισ. που ήταν το 1991). Τα ετήσια καθαρά κέρδη ανά εργαζόμενο (που δίνουν μια κάποια εικόνα του βαθμού εκμετάλλευσης της μισθωτής εργασίας) ανέρχονται σε 1.734 χιλιάδες δραχμές, από 756.000 το 1993 —δηλαδή αύξηση 129,40% σε μια τετραετία, με τις θέσεις εργασίας να μειώνονται κατά 6,5% την ίδια περίοδο.

— Ταυτόχρονα δόθηκε στη δημοσιότητα η έρευνα της ICAP, «*Τα ελληνικά νοικοκυριά: Εκτιμήσεις για το 1998, προσδοκίες για το 1999*». Απ' αυτή προκύπτει ότι, για το 1999, το 40,4% των ερωτηθέντων πιστεύει ότι η οικονομική του κατάσταση θα επιδεινωθεί, το 44,4% ότι θα μείνει στάσιμη και μόνο το 15,2% ελπίζει ότι θα βελτιωθεί. Σε ό,τι αφορά το 1998, μόνο το 13,3% των νοικοκυριών εξασφάλισαν εισόδημα μεγαλύτερο από τις δαπάνες που πραγματοποίησαν. Το 57,9% παρουσίασε δαπάνες ίσες με το αποκτώμενο εισόδημα, ενώ για το

Ο Βασίλης Μηνακάκης είναι μέλος της Συντακτικής Επιτροπής της *ουτοπίας*

28,8% το εισόδημά τους ήταν μικρότερο από τις πραγματικές δαπάνες!

Η κυβέρνηση δεν έδειξε να «συγκινείται» από τις δυο εκθέσεις κι έτσι ο υπουργός Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών Ι. Παπαντωνίου, στην ομιλία του στη Βουλή, υποστήριξε: «Υπάρχει ομοφωνία στην Ελλάδα αλλά και στους διεθνείς οργανισμούς ότι τα πραγματικά εισοδήματα των εργαζομένων αυξήθηκαν με θετικούς ρυθμούς σε όλη τη διάρκεια των τελευταίων πέντε ετών για τον απλό λόγο ότι οι αυξήσεις, συστηματικά, κάθε χρόνο, ήταν πάνω από τον πληθωρισμό... Κάθε χρόνο η αύξηση των πραγματικών εισοδημάτων ήταν 2,5% σε όλη τη διάρκεια της προηγούμενης πενταετίας, ενώ κατά τη διάρκεια της περιόδου 1990-1993 τα πραγματικά εισοδήματα μειώνονταν κατά 3,3% το χρόνο»².

Πώς είναι δυνατόν, όμως, οι «δείκτες» της κυβέρνησης να ευημερούν και οι εργαζόμενοι να θεωρούν ότι η κατάστασή τους επιδεινώνεται; Μια απάντηση σ' αυτή την αντίφαση έδωσε γνωστός (και κάθε άλλο παρά ριζοσπαστικός) οικονομικός αναλυτής³, υπογραμμίζοντας μερικές απλές αλήθειες:

Πρώτον, ότι το 1/3 και πλέον της αύξησης στους μισθούς το παίρνει πίσω το κράτος μέσω της φορολογίας (μη τιμαριθμοποίηση της φορολογικής κλίμακας, αλλαγή στο σύστημα παρακράτησης φόρου, που σε ορισμένες κατηγορίες οδηγεί σε μείωση των αποδοχών κ.λπ.).

Δεύτερον, ότι οι ανάγκες διευρύνονται. Εδώ ας υπογραμμίσουμε μόνο, ως παράδειγμα, τις νέες οικονομικές επιβαρύνσεις για την εργατική οικογένεια που φέρνουν οι πρόσφατες αλλαγές στην εκπαίδευση, με την έκρηξη των φροντιστηρίων κ.λπ.

Τρίτον, ότι η ανεργία έχει διευρυνθεί, όπως και η μερική απασχόληση, οδηγώντας σε νέες απώλειες τα οικογενειακά εισοδήματα.

Η σύγκριση κυβερνητικών οικονομικών δεικτών και πραγματικής οικονομικοκοινωνικής κατάστασης των εργαζομένων γίνεται ακόμα πιο αποστομωτική για τους κυβερνητικούς ισχυρισμούς όταν, πέρα από τις προηγούμενες επισημάνσεις, περιλάβει και άλλα δεδομένα, μερικά από τα οποία αναφέρονται στην πρόσφατη εξαμηνιαία έκθεση του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας⁴. Για παράδειγμα, προς τι η πρωτοφανής επιμονή στη συγκράτηση του κόστους εργασίας και στην καθοριστική συνεισφορά του στην «εθνική μάχη» της μείωσης του πληθωρισμού, όταν η συμμετοχή του κόστους εργασίας στη μεταβολή του δείκτη τιμών καταναλωτή από 1/3 που ήταν το 1997 πέφτει στο 1/8 το 1999, ενώ η συμμετοχή των ακαθάριστων επιχειρηματικών κερδών αυξήθηκε κατά 77,7% από το 1997 στο 1998;

* * *

Τα στοιχεία που προαναφέρθηκαν αποκαλύπτουν —αν προσεγγιστούν με μια βαθύτερη οπτική— μια καιρία συνιστώσα της κυρίαρχης οικονομικής πολιτικής: *αυτή που επιζητά τη με κάθε μέσο, θυσία και τρόπο μείωση του κόστους εργασίας (τόσο του άμεσου-μισθολογικού, όσο και του έμμεσου-μη μισθολογικού). Αλλιώς, τη μεγιστοποίηση της εκμετάλλευσης και την ανακατανομή του κοινωνικά παραγόμενου πλούτου με τρόπο που θα περιορίζει δραστικά τη συμμετοχή της μισθωτής εργασίας και θ' αυξάνει σημαντικά τη συμμετοχή του κεφαλαίου.*

Πρόκειται για μια συνιστώσα που «σφραγίζει» τις κυβερνητικές επιλογές σ' όλες τις χώρες, ανεξάρτητα από το αν η διαχείριση της εξουσίας γίνεται από καθαρά νεοφιλελεύθερους, σοσιαλιστές, σοσιαλδημοκράτες ή κεντροαριστερούς (το παράδειγμα της Ε.Ε., όπου 13 από τις 15 κυβερνήσεις

δεν είναι δεξιές, είναι χαρακτηριστικό). Συνάμαυτό δικαιολογείται, στο όνομα της «ανάπτυξης», της μείωσης πληθωρισμού και ελλειμμάτων, της «ένταξης στην ΟΝΕ», της ανταγωνιστικότητας της επιχείρησης ή της «εθνικής οικονομίας», της «αντιμετώπισης της ανεργίας» κ.λπ. Ωστόσο, *τούτη η άκαμπτη και ευλαβική επιμονή στη μείωση του εργατικού κόστους (δηλαδή της αξίας της εργατικής δύναμης) έχει βαθύτερα χαρακτηριστικά, συνδέεται οργανικά με τη στρατηγική του κεφαλαίου στη νέα εποχή του καπιταλισμού, αποτελεί κομβικό της σημείο.*

Πολύ χαρακτηριστικά την παραγματικότητα αυτή έκανε ορατή η γνωστή πλέον «Λευκή Βίβλος» της Ε.Ε. Εκεί γινόταν λόγος για «μισθολογικές εξελίξεις που πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους περιορισμούς ως προς την αποδοτικότητα των επενδύσεων» και να κινούνται έτσι ώστε «να εξασφαλίζεται επαρκής αποδοτικότητα του κεφαλαίου».

Αυτό μεταφράζεται σε «αυξήσεις» κάτω από το ύψος του πληθωρισμού που επιτρέπει η Ε.Ε. και κάτω από την αύξηση της παραγωγικότητας. «Παραγωγικότητα μείον μία ποσοστιαία μονάδα», έτσι συμπυκνώνει τη βασική μισθολογική της αρχή η Ε.Ε., για να συμπληρώσει —διαλύοντας τις όποιες αυταπάτες— ότι αυτή η αρχή πρέπει να εφαρμόζεται «ακόμη και όταν η οικονομία θα έχει υπερβεί το τέλμα της ύφεσης»⁵! Έτσι, τη «στενωπό» των Προγραμμάτων Σύγκλισης του Μάαστριχτ, που θα εξασφάλιζαν την είσοδο στην ΟΝΕ, διαδέχτηκε όχι μια περίοδος μισθολογικής «χαλαρότητας», αλλά η ακόμα μεγαλύτερη «στενωπός» του «Συμφώνου Σταθερότητας» που εγκρίθηκε στο Άμστερνταμ.

Οι μορφές μέσα από τις οποίες προωθείται αυτή η πολιτική του κεφαλαίου, των κυβερνήσεων και της Ε.Ε. αφορούν τόσο τη

σφαίρα της παραγωγής (δηλαδή τη διαδικασία παραγωγής της υπεραξίας) —αυτές μπορούμε να τις χαρακτηρίσουμε ως μορφές άμεσης εκμετάλλευσης—, όσο και τη σφαίρα της κυκλοφορίας-πώλησης των εμπορευμάτων, δηλαδή τη διαδικασία πραγματοποίησης της υπεραξίας (κατανάλωση του μισθού σε διάφορα προϊόντα, φόροι, άλλες συναλλαγές κ.λπ.) —αυτές μπορούμε να τις χαρακτηρίσουμε μορφές έμμεσης εκμετάλλευσης⁶.

* * *

Σε ό,τι αφορά τη σφαίρα της παραγωγής και της άμεσης εκμετάλλευσης, μπορούμε, έστω εμπειρικά, να διαπιστώσουμε ένα μεγάλο άλμα στο ποσοστό της αποσπούμενης από το κεφάλαιο υπεραξίας και στο βαθμό εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης.

Αυτό γίνεται δυνατό πρώτα απ' όλα ως αποτέλεσμα των ριζικών αλλαγών στο εργασιακό καθεστώς και τη διαδικασία παραγωγής που έχουν εδραιωθεί στο σύνολο της κεφαλαιοκρατικής οικονομίας, όπως η παρόταση και η ελαστική διεύθυνση του χρόνου εργασίας, η εντατικοποίηση, η εκμετάλλευση κάθε μορφής φτηνής εργατικής δύναμης, η ανεργία και ο σχετικός υπερπληθυσμός, η ελαστικοποίηση και η ρευστή ένταξη στην εργασία, οι νέοι συνδυασμοί απλής και σύνθετης εργασίας, η ανάπτυξη της κοινωνικά συνδυασμένης εργασίας και του καταμερισμού εργασίας, οι νέοι συνδυασμοί συγκέντρωσης-αποκέντρωσης της παραγωγής, η ευέλικτη «ανασχεδίαση» της δομής, της λειτουργίας και της ιεραρχίας των επιχειρήσεων κ.λπ.⁷.

Κρίκος αυτών των αλλαγών, και μάλιστα σημαντικός, είναι και η *μισθολογική πολιτική σκληρής λιτότητας*, η οποία συχνά εξασφαλίζεται και με τη συναίνεση των

συνδικαλιστικών ηγεσιών (π.χ. διετείς συλλογικές συμβάσεις), ενώ ακόμη πιο συχνά διασφαλίζεται και με σχετικές κρατικές παρεμβάσεις νομοθετικής ή άλλης υφής (μέχρι και κυβερνητικές σκέψεις για «συνταγματικό φρένο» σε δικαστικές αποφάσεις για αυξήσεις πέραν των προγραμματισμένων έχουν δει το φως της δημοσιότητας⁸). Αυτή η πολιτική προωθείται με τις αναιμικές «αυξήσεις» (που υπολείπονται καταφανώς και μακροχρόνια του πληθωρισμού και της αύξησης της παραγωγικότητας), καθώς και με την ποικιλότητα και διευρυνόμενη αξιοποίηση του φτηνού εργατικού δυναμικού (μετανάστες και ξένοι εργάτες, μετεγκατάσταση μονάδων σε χώρες φτηνού εργατικού δυναμικού, νέοι και γυναίκες, παιδική εργασία, ζώνες τοπικών συμφώνων απασχόλησης, κατάργηση του κατώτατου βασικού μισθού, υπονόμηση-κατάργηση των συλλογικών συμβάσεων και ατομική διαπραγμάτευση με τον εργοδότη, αξιοποίηση της ανεργίας, δημιουργία νέων θέσεων υποαμοιβόμενης εργασίας κ.λπ.).

Ταυτόχρονα με τις πολιτικές περιορισμού των εργατικών αποδοχών, σημειώνεται και μια αλλαγή στα συστήματα μισθοδοσίας, με κύρια χαρακτηριστικά (πέρα απ' αυτόν και με δεδομένο αυτόν τον περιορισμό) τη σύνδεση των αποδοχών με την κεφαλαιοκρατικά κρινόμενη «παραγωγικότητα», αποδοτικότητα, «πειθαρχικότητα» της εργατικής δύναμης και την ανακατανομή στο εσωτερικό των αποδοχών με τρόπο που να ενισχύει ή και να κάνει κυρίαρχο το πιο μεταβλητό τους τμήμα (το συνδεόμενο με την κεφαλαιοκρατική αποδοτικότητα-παραγωγικότητα) εις βάρος του σχετικά σταθερού και ανεξάρτητα από τέτοιες παραμέτρους καταβαλλόμενου.

Από το σύνολο αυτών των δοδομένων είναι προφανές το συμπέρασμα που προαναφέραμε περί εκτίναξης του βαθμού εκμε-

τάλλευσης. Βεβαίως ακριβής επιστημονική εκτίμησή του για την ώρα δεν υπάρχει, ωστόσο υπάρχουν ορισμένοι εμπειρικοί δείκτες αρκετά εύγλωττοι:

— Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία των Εθνικών Λογαριασμών, το μερίδιο των επιχειρηματικών κερδών και άλλων εισοδημάτων (πλην μισθωτών και συνταξιούχων) ως ποσοστό του ΑΕΠ αυξήθηκε από 59,7% το 1990 σε 63,1% το 1995, ενώ το μερίδιο αμοιβών των εργαζομένων στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα μειώθηκε ως ποσοστό του ΑΕΠ από 40,3% σε 38,9%⁹. Ανάλογοι υπολογισμοί αναφέρουν ότι το εισοδηματικό μερίδιο (μικτά κέρδη ως ποσοστό της προστιθέμενης αξίας) του επιχειρηματικού κόσμου από 40,5% το 1982 αυξήθηκε σε 45,7% το 1997 ενώ εκείνο της εργασίας (μισθοί και ασφαλιστικές εισφορές ως ποσοστό της προστιθέμενης αξίας) από 59,5% μειώθηκε σε 54,7% το 1997¹⁰.

— Στην ειδική έκδοση του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων με τίτλο «Η ελληνική βιομηχανία κατά το 1996», αναφέρεται ότι τα καθαρά κέρδη των βιομηχανικών επιχειρήσεων μορφής Α.Ε. και ΕΠΕ αυξήθηκαν την περίοδο 1991-1995 κατά 2.157,3%. Αν αφαιρεθεί η αύξηση του πληθωρισμού (108,3%), μιλάμε για μια πραγματική αύξηση των καθαρών κερδών κατά 2.067,8%!

— Το πραγματικό κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος εμφανίζει μετά το 1983 μια σχετικά σταθερή καθοδική τάση. Μάλιστα, για την περίοδο 1999-2001 προβλέπεται από την κυβέρνηση μια μέση ετήσια αύξηση κατά 0,87%, όταν η μέση ετήσια αύξηση του ΑΕΠ θα είναι 4% και του τιμάρθμου 1,7%¹¹. Αν, παράλληλα λάβουμε υπόψη ότι το κόστος εργασίας στη βιομηχανία αντιπροσωπεύει το 17% του κόστους ανά μονάδα προϊόντος (στην Ε.Ε. περίπου 33%)¹², καταλαβαίνουμε πόσο λανθασμένη είναι η

άποψη που θεωρεί τους μισθούς ως κύριους υπεύθυνους για τον πληθωρισμό ή τη μειωμένη ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων. Αντίθετα, τα στοιχεία μιλούν για μια καθήλωση των πραγματικών μισθών στα επίπεδα του 1982! Μια ανάλογη εικόνα δίνει και η Έκθεση του διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδας για το 1996 (σελ. 109): εκεί, σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Εργασίας, η ονομαστική αύξηση του κατώτερου ημερομισθίου του ανειδίκευτου εργατή για την περίοδο 1991-1996 υπολογίζεται σε 65,5%, που σημαίνει —αν αφαιρεθεί ο πληθωρισμός (108,6% για την ίδια περίοδο)—μείωση κατά 39,7%.

— Ο πιο χαρακτηριστικός δείκτης, όμως, είναι η αποδοτικότητα του κεφαλαίου (μικτά κέρδη προς πάγια κεφάλαια). Πρόσφατη έκθεση του ΟΟΣΑ την ανεβάζει για την Ελλάδα στο 25% για το 1996 (και σταθερά πάνω από το 25% για την περίοδο 1997-1999), δηλαδή κάτω μόνο από τις ΗΠΑ (27,7%) και αισθητά πάνω απ' όλες τις χώρες της Ε.Ε. και το μέσο όρο του ΟΟΣΑ. Ανάλογοι υπολογισμοί του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας στα τέλη του 1997 προσδιόριζαν την αποδοτικότητα των βιομηχανιών (καθαρά κέρδη προς ίδια κεφάλαια) σε 11% το 1996 (από 3,1% το 1991) και εκείνη των εμπορικών επιχειρήσεων σε 20%. Όσο για τη διεθνή ανταγωνιστικότητα των ελληνικών επιχειρήσεων, ενδεικτική για τη βελτίωση είναι η αύξηση της εξαγωγικής επίδοσης των βιομηχανιών (ως ποσοστό επί της ακαθάριστης αξίας της παραγωγής τους) από 23,4% το 1991 σε 30,3% το 1996¹³.

* * *

Ανάλογου χαρακτήρα είναι και οι εξελίξεις στη σφαίρα της κυκλοφορίας και της έμμεσης εκμετάλλευσης. Εδώ, μέσα από

διαδικασίες και μηχανισμούς που κατά βάση διαμεσολαβούνται από τους κρατικούς θεσμούς και λειτουργίες (κράτος, τοπική αυτοδιοίκηση, ΔΕΚΟ κ.λπ.), καταγράφεται μια επίσης σημαντικότερη ανακατανομή του κοινωνικού πλούτου μεταξύ των άμεσων παραγωγών και των καπιταλιστών. Πρόκειται για μια ανακατανομή που (στο επίπεδο της κοινωνίας πλέον και όχι σ' αυτό της επιχείρησης ή ατομικά) *τροποποιεί τη σχέση υπεραξίας-μεταβλητού κεφαλαίου, όπως αυτή διαμορφώνεται στη διαδικασία της παραγωγής, οικοδομώντας μια νέα σχέση, εμφανέστατα πιο εκμεταλλευτική, ανάμεσα στο πραγματικό εργατικό εισόδημα και στα κέρδη του κεφαλαίου*¹⁴. Η έκταση και το βάθος αυτής της ανακατανομής είναι τόσο μεγάλα, ώστε να ακυρώνονται τελικά σχεδόν όλα τα στοιχεία που συγκροτούσαν την έννοια του λεγόμενου «κράτους πρόνοιας» και να υπονομεύεται καίρια και μακροπρόθεσμα η ενσωματωτική δυνατότητα του αστικού κράτους.

Σε ό,τι αφορά τους μηχανισμούς της έμμεσης εκμετάλλευσης, μπορούμε, στα πλαίσια των συνολικότερων αλλαγών στη λειτουργία του αστικού κράτους (π.χ. κράτος-στρατηγείο, Καποδίστριας, αλλαγές στους οργανισμούς λειτουργίας των υπουργείων, νέα σχέση εθνικού κράτους-Ε.Ε), να διακρίνουμε ορισμένες σημαντικές αλλαγές, με πιο αξιόλογη εκείνη που —έχοντας εξασφαλίσει τον επιτελικό και καθοδηγητικό ρόλο του κεντρικού κρατικού μηχανισμού— μεταφέρει τις μορφές-διαδικασίες έμμεσης εκμετάλλευσης σε «κατώτερους», πιο ευέλικτους και αποκεντρωμένους κρίκους του αστικού κράτους (τοπική αυτοδιοίκηση, τοπικά σύμφωνα απασχόλησης κ.λπ.).

Πιο συγκεκριμένα, στη σφαίρα της έμμεσης εκμετάλλευσης μπορούμε να επισημάνουμε ορισμένες τάσεις:

— Καταρχήν τις εξελίξεις στο φορολογικό σύστημα. Εδώ καταγράφεται μια σημαντική αύξηση του αριθμού των φορολογουμένων (από 2.176.204 το 1987 έφτασαν τους 3.986.316 το 1996) και του φορολογητέου εισοδήματος (από 2.054.427,4 εκατομμύρια δρχ. το 1987 σε 11.074.811,3 εκατομμύρια δρχ. το 1996). Ειδικά για τα τελευταία χρόνια, έχουμε το 1998 μια αύξηση του φόρου που κατέβαλαν οι μισθωτοί κατά 27,3% σε σχέση με το 1997, ενώ το 1999 τα φορολογικά έσοδα του κρατικού προϋπολογισμού εμφανίζονται αυξημένα κατά 5,8% (6,6% οι άμεσοι φόροι και 5,3% οι έμμεσοι), ποσοστό σχεδόν τριπλάσιο από τον προβλέπομενο πληθωρισμό. Αυτή η αύξηση της φορολόγησης προκύπτει ως αποτέλεσμα είτε νέων φόρων που επιβάλλονται είτε της εφαρμογής παλιών είτε της μη τιμαριθμοποίησης της φορολογικής κλίμακας (που διευρύνει τη «φορολογική βάση»). Ταυτόχρονα έχουμε μια ιδιαίτερα αντιλαϊκή διάρθρωση του φορολογικού συστήματος, με τους έμμεσους φόρους να διατηρούν μια τρομακτικά μεγάλη αναλογία (65%), καταληστεύοντας το εισόδημα των μισθωτών — των μισθωτών και συνταξιούχων που πληρώνουν επίσης το 60,4% και των άμεσων φόρων (οι έμποροι, βιομήχανοι, βιοτέχνες και εισοδηματίες πληρώνουν μόνο το 26,7%)¹⁵. Κάποιες οριακές αλλαγές στη σχέση άμεσων/έμμεσων φόρων που έγιναν τελευταία δεν άλλαξαν αυτή την εικόνα. Παλαιότεροι υπολογισμοί, που είναι αμφίβολο αν έχουν αλλάξει ριζικά, ανέβασαν τη συνολική συμμετοχή των μισθωτών στο 93% των συνολικών φορολογικών εσόδων του κράτους και υπολόγιζαν ότι μόνο το 30% αυτών των χρημάτων επιστρέφει στους ίδιους¹⁶!

Συνεπώς, το φορολογικό σύστημα και εν γένει ο προϋπολογισμός αναδεικνύονται

σε καίριο ταξικό μηχανισμό έμμεσης εκμετάλλευσης, σε ένα μηχανισμό ο οποίος — στηριγμένος στον κρατικό καταναγκασμό — διευρύνει το ποσοστό κέρδους για το κεφάλαιο και μετατρέπει σε υπεραξία ένα αυξανόμενο μέρος του εργατικού εισοδήματος. Αυτός ο ρόλος αναδεικνύεται από την αύξηση του ποσοστού των φόρων στο ΑΕΠ (που σημαίνει ότι ένα συνεχώς διευρυνόμενο τμήμα του κοινωνικά παραγόμενου πλούτου ανακατανέμεται μέσω της φορολογίας υπέρ του κεφαλαίου, βελτιώνοντας τους όρους αξιοποίησης του), από την επιβάρυνση των μισθών και όχι των κερδών (παλαιότερα στοιχεία του ΣΕΒ υπολόγιζαν ότι η πραγματική φορολογία των βιομηχανικών κερδών, μετά τις «απαλλαγές» και τις «διευκολύνσεις» των «αναπτυξιακών» νόμων, δεν ξεπερνούσε το 16,6%), από την αντιλαϊκή σχέση έμμεσων-άμεσων φόρων, από τη μεγαλύτερη συμμετοχή των μισθωτών και στους άμεσους φόρους.

— *Τη ραγδαία αύξηση των δημοτικών τελών και φόρων.* Αυτή, για την περίοδο 1991-1998, έφτασε ως και 359% σε κάποιους δήμους (Αγ. Ανάργυροι), ενώ αλλού ήταν 234% (Αθήνα), 227% (Πειραιάς), 212% (Περιστέρη), 286% (Λάρισα) κ.λπ. Την ίδια χρονική περίοδο η μέση αύξηση των τιμολογίων της ΔΕΗ (μέσω των οποίων εισπράττονται τα δημοτικά τέλη) ήταν περίπου 46%. Ενώ τα ποσά που εισέπραξαν οι δήμοι και κοινότητες από 52,4 δισ. δρχ. το 1990 ανήλθαν σε 200 περίπου δισ. το 1998¹⁷. Οι αλλαγές στην Τοπική Αυτοδιοίκηση (Καποδίστριας, Β΄ βαθμός κ.λπ.), αναμένεται να ενισχύσουν με γρήγορους ρυθμούς αυτές τις τάσεις, στο όνομα της «ανταποδοτικότητας» των προσφερόμενων υπηρεσιών, της ιδιωτικοποίησής τους και της ανάγκης να «ανταποκριθεί» η Τ.Α. στις νέες διευρυμένες αρμοδιότητες που τις εκ-

χωρούνται από την κεντρική διοίκηση (π.χ. συντήρηση σχολικών κτιρίων) σε συνθήκες συρρίκνωσης των κονδυλίων που η κεντρική διοίκηση της παρέχει προκειμένου να εκπληρώσει αυτές ακριβώς τις αρμοδιότητες.

— Την τιμολογιακή πολιτική των ΔΕΚΟ, μέσω της οποίας εξασφαλίζονται φτηνές υπηρεσίες στο κεφάλαιο και ακριβές στους εργαζόμενους¹⁸. Πρόσφατο παράδειγμα τα νέα τιμολόγια του ΟΤΕ, με τα οποία αυξάνονται η αστική μονάδα κατά 46% και το πάγιο μηνιαίο τέλος κατά 15%, ενώ μειώνονται το τέλος νέας σύνδεσης (που καταβάλλεται εφάπαξ) και η αξία των υπεραστικών κλήσεων. Αυτή η ταξική-εκμεταλλευτική τιμολογιακή πολιτική έχει το τελευταίο διάστημα αναπτυχθεί στο έπακρο, στα πλαίσια των «εθνικών» στόχων να μειωθεί ο πληθωρισμός και τα ελλείμματα, να ενταχθεί η Ελλάδα στην ΟΝΕ, να γίνουν κερδοφόρες και ανταγωνιστικές οι ΔΕΚΟ. Στη βάση και αυτής της τιμολογιακής πολιτικής (εκτός από την ένταση της εκμετάλλευσης των μισθωτών τους) στηρίζεται η εξαιρετικά αυξημένη κερδοφορία αρκετών ΔΕΚΟ, όπως ο ΟΤΕ (1 δισ. δρχ. κέρδη περίπου τη μέρα για το 1998, έσοδα ανά υπάλληλο 42 εκατομμύρια και περιθώριο καθαρού κέρδους προ φόρων 39,7%) ή τα Ελληνικά Πετρέλαια (αύξηση κερδών κατά 150% στο πρώτο 10μηνο το 1998)¹⁹.

— Τις «διευκολύνσεις» και «απαλλαγές» του κεφαλαίου, στα πλαίσια των «αναπτυξιακών» νόμων, των τοπικών συμφώνων απασχόλησης, της ενίσχυσης προβληματικών και παραμεθόριων περιοχών ή ζωνών βιομηχανικής παρακμής, των εξαγωγικών ή αναπτυξιακών κινήτρων, της δημιουργίας νέων θέσεων απασχόλησης, των προγραμμάτων κατάρτισης κ.λπ. Αυτές οι παροχές, που συνήθως έχουν ως σημαία τους τη «μείωση του έμμεσου ή μη μισθολο-

γικού κόστους εργασίας» (ασφαλιστικές εισφορές, φορολογικές επιβαρύνσεις επί της εργασίας κ.λπ. —ανερχόταν, το 1995, ως ποσοστό του συνολικού κόστους εργασίας σε 22,9% στην Ελλάδα, 23% στη Γερμανία, 16% στη Βρετανία, 34,4% στο Βέλγιο, 24,6% στην Ολλανδία κ.λπ.)²⁰, έχουν τη μορφή μειώσεων στις ασφαλιστικές εισφορές, επιδοτήσεων του μισθού κ.λπ. Πρόκειται, δηλαδή, για απαλλαγή του εργοδότη από τη χρηματοδότηση ενός τμήματος του μεταβλητού κεφαλαίου ή των δαπανών αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, για αύξηση της αποσπούμενης απ' αυτό υπεραξίας και για χρηματοδότηση αυτού του τμήματος από το σύνολο των μισθωτών (διαμέσου του κρατικού προϋπολογισμού, των λογαριασμών ανεργίας κ.λπ.)· για μια, όπως λέγεται, «μαλακή» μέθοδο τροποποίησης της οικονομικής σχέσης κεφαλαίου-εργασίας, υπεραξίας και μεταβλητού κεφαλαίου. Ανάλογο χαρακτήρα έχει η μετάβαση από τη λεγόμενη «παθητική πολιτική απασχόλησης» (δηλαδή την επιδότηση των ανέργων) στην «ενεργητική πολιτική απασχόλησης» (επιδότηση των εργοδοτών, ώστε να δημιουργήσουν νέες θέσεις απασχόλησης ή προγράμματα κατάρτισης) και από την «παθητική κοινωνικοασφαλιστική πολιτική» (κάλυψη όσων έχουν ανάγκη) στην «ενεργητική» (διευκόλυνση των εργοδοτών, με μείωση του μη μισθολογικού κόστους εργασίας). Αυτή η κατεύθυνση αποκτά μάλιστα ακραία εκμεταλλευτικά χαρακτηριστικά, καθώς αφορά κυρίως τους χαμηλόμισθους, τους νέους, τους ελαστικά απασχολούμενους κ.λπ.

Εννοείται, βέβαια, ότι όλα αυτά τα μέτρα προβάλλονται με φιλολαϊκό ένδυμα (αντιμετώπιση ανεργίας, ανάπτυξη περιοχών σε κρίση κ.λπ.). Ωστόσο, τα αποτελέσματά τους κάθε άλλο παρά δικαιώνουν αυτή την

απόψη. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα της Γαλλίας, όπου από το 1994 ως το 1998 η συνολική ελάφρυνση των εργοδοτικών εισφορών έχει σχεδόν τετραπλασιαστεί. Το πιο ορατό αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης ήταν η αύξηση της μερικής απασχόλησης και μια σημαντική αύξηση αυτών που εργάζονται σε τέτοιες θέσεις παρά τη θέλησή τους²¹.

Ανάλογη είναι και η εικόνα στις ΗΠΑ (με το πλήθος υποαμειβόμενων και επισφαλών θέσεων εργασίας) και στο πολυδιαφημισμένο «ολλανδικό παράδειγμα».

— Τέλος, *την εξέλιξη των λεγόμενων «κοινωνικών δαπανών»* και κυρίως τις ανακατατάξεις σε ό,τι αφορά το ποιος επωμίζεται το κόστος και τίνος υποχρέωση είναι οι οικονομικές επιβαρύνσεις σε κοινωνικούς τομείς όπως η υγεία, η παιδεία, η ασφάλιση κ.λπ. Εδώ πλέον εδραιώνεται μια κατάσταση όπου οι εργατικές ανάγκες συνεχώς διευρύνονται, οι «κοινωνικές δαπάνες» του κρατικού προϋπολογισμού συνεχώς μειώνονται, οι παρεχόμενες δημόσιες υπηρεσίες συνεχώς υποβαθμίζονται, ο πάσης φύσεως ιδιωτικός τομέας ανθεί και αναπτύσσεται και το κράτος αποσύρεται από την ευθύνη του σε μια σειρά τομείς. Ως σύνθημα αυτή η νέα κατάσταση προβάλλεται ως εξής: «Οι κοινωνικές υπηρεσίες είναι υποχρέωση του πολίτη προς τον εαυτό του» (και όχι υποχρέωση της κοινωνίας και του κράτους προς τον πολίτη —σύνθημα που χαρακτήριζε το «κράτος πρόνοιας» και την προηγούμενη φάση του καπιταλισμού).

Σε ό,τι αφορά τις οικονομικές επιβαρύνσεις, αυτό μεταφράζεται στο ότι το κύριο οικονομικό βάρος για τις κοινωνικές υπηρεσίες θα επωμίζονται πλέον οι εργαζόμενοι (είτε μέσω της προσφυγής στον ιδιωτικό τομέα είτε μέσω υπηρεσιών που προσφέρονται από νομικά δημόσιους φορείς

αλλά με ανταποδοτικά, αγοραία και ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια· η συνδρομή του κράτους θα είναι απλώς επικουρική (χαρακτηριστικό είναι το σχέδιο για κοινωνικές ασφαλίσσεις τριών πυλώνων, τύπου Χιλής). Με άλλα λόγια αυτό σημαίνει ότι ένα αυξανόμενο μέρος των δαπανών αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, που ως τώρα καλυπτόταν από το «συνολικό κεφαλαιοκράτη», το κράτος, τώρα θα καλύπτεται απευθείας από τους εργαζόμενους, συρρικνώνοντας το εισόδημά τους και αυξάνοντας έμμεσα την υπεραξία που ιδιοποιείται το κεφάλαιο συνολικά.

* * *

Αν συνενώσουμε τις ψηφίδες αυτού του παζλ, εκείνο που προκύπτει ως συνολικό αποτέλεσμα —και το οποίο έχει ήδη αναφερθεί— είναι *ένα στρατηγικό άλμα στη μείωση του εργατικού κόστους (έμμεσου και άμεσου) και στην αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης της μισθωτής εργασίας και του ποσοστού υπεραξίας που καρπώνεται το κεφάλαιο.*

Αυτό το άλμα δεν εξασφαλίζεται μόνο με τις κλασικές πολιτικές λιτότητας ή τις παραδοσιακές μορφές εντατικοποίησης της εργασίας και παράτασης του εργάσιμου χρόνου. *Εξασφαλίζεται με μια νέου τύπου οργανική διαπλοκή των επίσης τροποποιημένων μορφών απόσπασης απόλυτης και σχετικής υπεραξίας (σε πλανητική κλίμακα, στα πλαίσια μιας χώρας ή μιας επιχείρησης, ακόμη και ενός εργαζόμενου), των μορφών άμεσης και έμμεσης εκμετάλλευσης, των μορφών ατομικής και συλλογικής εκμετάλλευσης.* Αυτό το νέο μοντέλο φαίνεται να έχει μακροπρόθεσμο χαρακτήρα, που σφραγίζει ολόκληρη τη νέα εποχή του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, ανεξάρ-

τητα από τις κυβερνητικές μορφές διαχείρισης.

Στα πλαίσιά του, η συμπίεση της αξίας της εργατικής δύναμης δεν είναι μόνο σχετική (οι μισθοί κάτω από την άνοδο της παραγωγικότητας της εργασίας και από το νέο ιστορικό όριο των αναγκών που δημιουργεί ο σύγχρονος πολιτισμός —μ' άλλα λόγια, διευρύνεται η απόσταση εργασίας και κεφαλαίου, καθώς και νέων αναγκών και δυνατότητας ικανοποίησής τους με αυτό που πραγματικά ζουν οι εργαζόμενοι), συχνά είναι και απόλυτη (οι μισθοί κάτω από το ιστορικό όριο των αναγκών της προηγούμενης περιόδου, κοντά ή και κάτω, κατά περιπτώσεις, από το φυσικό όριό τους —με λεηλασία, δηλαδή, ακόμα και του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας). Αλλιώς, και σύμφωνα με τα μαρξιστική ορολογία, η εξαθλίωση της εργατικής τάξης δεν είναι μόνο σχετική, συχνά είναι και απόλυτη.

Αν θέλαμε να προεκτείνουμε λίγο περισσότερο αυτό το συλλογισμό —πράγμα δύσκολο για το χαρακτήρα αυτού του σημειώματος— θα έπρεπε να εντάξουμε τούτο το νέο μοντέλο στη στρατηγικών διαστάσεων κινητοποίηση των μηχανισμών αντιρρόπησης της τάσης πτώσης του ποσοστού κέρδους, μια κινητοποίηση που πήρε πιο εντατικά και συγκοτημένα χαρακτηριστικά μετά την κρίση-σταθμό του 1973-75 και ιδιαίτερα στη δεκαετία του 1980. Μια κινητοποίηση, τέλος, που δεν αποτελεί απλώς μια πολιτική επιλογή του κεφαλαίου και των διαχειριστών του, αλλά οργανική ανάγκη και μονόδρομο προκειμένου να υπερβεί την κρίση υπερσυσώρευσης και να μεγιστοποιήσει το ποσοστό της αποσπούμενης υπεραξίας. Εξ ου και ο άκαμπτος τρόπος με τον οποίο προωθείται τούτη η πολιτική.

Ότι αυτός είναι ο πραγματικός στόχος της προσπάθειας μείωσης του εργατικού κό-

στους φαίνεται και από το γεγονός ότι τα προσχήματα στο όνομα των οποίων δικαιολογείται αυτή η πολιτική ένα προς ένα καταρρέουν. Για παράδειγμα, το επιχείρημα ότι το μειωμένο εργατικό κόστος θα αυξήσει τους ρυθμούς ανάπτυξης και θα δημιουργήσει νέες θέσεις απασχόλησης διαψεύδεται από την ίδια την πραγματικότητα: οι αυξανόμενοι ρυθμοί ανάπτυξης δεν συνοδεύονται από αύξηση της απασχόλησης ή (όταν αυτό γίνεται) δημιουργούν μικρότερους ρυθμούς μείωσης της ανεργίας (πρόκειται για το λεγόμενο *jobless growth*). Έπειτα, η άποψη ότι το μειωμένο εργατικό κόστος θα οδηγήσει σε μείωση του πληθωρισμού δεν ευσταθεί, γιατί —όπως ήδη αναφέρθηκε— το εργατικό κόστος δεν συμμετέχει παρά ελάχιστα στη διαμόρφωση του πληθωρισμού· άλλωστε οι ρυθμοί «αύξησής» του είναι αισθητά κατώτεροι εκείνων του πληθωρισμού. Το ίδιο προβληματική είναι και η άποψη που «χρεώνει» τη μείωση του εργατικού κόστους στην προσπάθεια αύξησης της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων ή της «εθνικής οικονομίας»· όχι ότι το εργατικό κόστος την αφήνει ανεπηρέαστη, αλλά γιατί —όπως δείχνουν τα στοιχεία που ήδη εκτέθηκαν— αυτό γίνεται σε ποσοστό που δεν ξεπερνά τό 1/3. Όσο για την είσοδο στην ΟΝΕ, που απαιτούσε ως «προθάλαμο» τη σκληρή λιτότητα, μάλλον δεν πρέπει να ανακουφίζει τους εργαζόμενους η ένταξη σ' αυτή, γιατί τη διαδέχεται η ακόμα πιο σκληρή και χωρίς ημερομηνία λήξης λιτότητα του «Συμφώνου Σταθερότητας».

Η απουσία και της πιο στοιχειώδους αληθοφάνειας των κυρίαρχων αστικών επιχειρημάτων-προσχημάτων δεν αποδεικνύει κυρίως την ευτέλειά τους. Αποδεικνύει πάνω απ' όλα τις εγγενείς αντιφάσεις του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής (αντιφάσεις που οξύνονται στο έπακρο στη νέα

εποχή του καπιταλισμού) και τον ωμό αντεργατικό-εκμεταλλευτικό χαρακτήρα της κυρίαρχης οικονομικής πολιτικής, μιας πολιτικής που δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να ενδυθεί με φιλολαϊκό ένδυμα.

Το κεφάλαιο και οι κυβερνητικοί του διαχειριστές μπορεί να είναι «περήφανοι» γι' αυτή τους την πολιτική. Πέτυχαν —όπως δείχνουν τα στοιχεία που ήδη αναφέραμε— να ανεβάσουν τα κέρδη κατά την αποδοτικότητα τους στα ύψη. Όσο για τους εργαζόμενους, τα στοιχεία που ανεβάζουν εκείνους που ζουν κάτω από το όριο φτώχειας σε ποσοστά μεταξύ 24% και 35%²² μιλούν από μόνα τους. Μάλλον ήρθε η ώρα να «μιλήσουν» συλλογικά και οι ίδιοι οι εργαζόμενοι με τους αγώνες τους.

Σημειώσεις

1. *Η Καθημερινή*, 20/12/98 και *Ριζοσπάστης*, 17/12/98.
2. *Το Βήμα*, 25-27/12/98.
3. Στο ίδιο, Ν. Νικολάου, «Γιατί δυσφορούν τα λαϊκά στρώματα;».
4. *Η Καθημερινή*, 2/1/1999.
5. Β. Μινακάκης, «Λευκή Βίβλος» της ΕΟΚ - Ο Μεσαίωνας του 2000, Στάχυ, Αθήνα 1994, ειδικά σσ. 83-84 και 131-133.
6. Δες σχετικά, Συλλογική μελέτη του ΚΜΕ, *Η καπιταλιστική εκμετάλλευση στην Ελλάδα - Βαθμός και μορφές*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1984, ειδικά σσ. 66-69.
7. Δες σχετικά Β. Μινακάκη, «Λευκή Βίβλος...», ό.π., και του ίδιου, «Εργασία και εκμετάλλευση προς το 2000», εφημ. *Πριν*, 4/7/1997, όπου και αρκετές βιβλιογραφικές αναφορές.
8. *Η Καθημερινή*, 26/4/1998.
9. *Ριζοσπάστης*, 12/10/1997.
10. *Το Βήμα*, 1/11/1998, Σ. Ρομπόλης, «Η κατανομή των θυσιών».
11. *Ελευθεροτυπία*, 20/12/98 και Η. Ιωακείμογλου, «Οι μισθοί, οι τιμές, τα κέρδη και η υποτίμηση», *Θέσεις*, τ. 64, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1998.
12. Η Ιωακείμογλου, *Κόστος εργασίας, ανταγωνιστικότητα και συσσώρευση κεφαλαίου στην Ελλάδα (1960-1992)*, έκδοση ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, Αθήνα 1993 και *Ριζοσπάστης*, 6/11/1998.
13. *Ριζοσπάστης*, 15/2/1998 και *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 7/12/97.
14. Συλλογική μελέτη του ΚΜΕ, *Η καπιταλιστική...*, ό.π., σ. 155.
15. Τα στοιχεία για το φορολογικό σύστημα σε: *Τα Νέα*, 29/10/1998 - *Ριζοσπάστης*, 6/11/1998 και 20/12/1998 - *Ενημέρωση*, μηνιαία έκδοση του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, τ. 40, Οκτώβριος 1998.
16. Συλλογική μελέτη ΚΜΕ, ό.π., σσ. 169-174.
17. *Το Βήμα*, 15/12/1998.
18. Αναλυτικά παραδείγματα στο Συλλογική μελέτη του ΚΜΕ, ό.π., σσ. 180-185.
19. *Η Καθημερινή*, 25/1/1998 και *Ριζοσπάστης*, 25/1/1998 και 18/12/1998.
20. *Ενημέρωση*, Μηνιαία έκδοση του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, τ. 33, Φεβρουάριος 1998, σ. 13.
21. *Ενημέρωση*, Μηνιαία έκδοση του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, τ. 38, Ιούλιος-Αύγουστος 1998, σ. 12.
22. *Ενημέρωση*, Μηνιαία έκδοση του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, τ. 40, Οκτώβριος 1998 και *Τα Νέα*, 17/10/1997.